

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NƏSİMİ adına DİLÇİLİK İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

AKİF ALI OĞLU ƏHMƏDOV

CƏLİLABAD RAYONU TOPONİMLƏRİNİN
LİŊVİSTİK TƏHLİLİ

5706.01 – Azərbaycan dili

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI-2013

Dissertasiya AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Dil əlaqələri şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Roza Hüseyn qızı Eyvazova
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər:

İsmayıl Babaş oğlu Kazımov
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Səidə Məmmədağa qızı Qafarova
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Aparıcı təşkilat:

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universitetinin Azərbaycan
dilçiliyi kafedrası

Müdafiə «07» yanvar 2014-cü il tarixində saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun nəzdində filologiya elmləri doktoru və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən Dissertasiya Şurasının (D.01.141) iclasında olacaqdır.

Ünvan: Az 3701143, Bakı şəhəri, H.Cavid prospekti 31, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu.

Dissertasiya ilə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq olar.

Avtoreferat « ____ » _____ 2013-cü ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi katibi,
filologiya üzrə elmlər doktoru:

N.F.Seyidəliyev

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı. Cəlilabad rayonunun onomastik vahidlər sistemi Azərbaycan onomastik leksikasının qədim və zəngin qollarından birini təşkil edir. Ancaq indiyə qədər bu ərazidəki xüsusi adlar sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilməmişdir. Digər tərəfdən, Cəlilabad rayonu Cənubi Azərbaycanla həmsərhəd rayondur. Bu rayon ərazisində qeydə alınmış toponimlərin müəyyən qismi Cənubi Azərbaycandakı toponimlərlə paralellik təşkil edir. Yaxud, o ərazilərdəki toponimlərdən ayrılmazdır. Bütün bunlar belə bir mövzunun tədqiqatını aktuallaşdırır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi Cəlilabad rayon ərazisindəki toponimləri toplayıb sistemləşdirmək, onların linqvistik xüsusiyyətlərini öyrənməkdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

- Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimləri toplamaq, sistemləşdirmək, onların formalaşma, yaranma yollarını və mənşəyini aydınlaşdırmaq;

- Toponimləri növlərinə görə qruplaşdırmaq, hər bir növ üzrə onların oxşar və fərqli xüsusiyyətlərini təhlil etmək;

- Tarixin müəyyən bir mərhələsində başqa bir adla əvəz edilən və hazırda unudulmaqda olan toponimləri müəyyənləşdirib üzə çıxarmaq;

- Toponimlərin mənşəyini araşdırmaq;

- Toponimlərin fonetik, leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətlərini təhlil etmək;

- Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimlərdən ibarət sözlük tərtib etmək və onların düzgün yazılışını dəqiqləşdirmək;

- Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimlərin areallarını müəyyənləşdirmək.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqat Cəlilabad rayonu toponimləri haqqında ilk sistemli elmi araşdırmaadır. Dissertasiyada ilk dəfə Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimik oykonimlərin sistemi aydınlaşdırılmışdır. Onların leksik-semantik və qrammatik xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmişdir. Ərazidəki oykonimlər növünə görə

qruplaşdırılmışdır. Onların əmələgəlmə yolları və leksik-semantik əlamətləri açıqlanmışdır. Oykonomlərin etimologiyasından bəhs edərkən, bir sıra tədqiqatçıların fikirlərinə münasibət bildirilmişdir. Yeni elmi mülahizələr irəli sürülmüş, müasir oykonimlərlə yanaşı, passiv fonda keçmiş oykonimlər də tədqiqata cəlb edilmişdir.

Müdafiyyə çıxarılan müddəalar. Müdafiyyə aşağıdakı müddəalar təqdim olunur:

1. Cəlilabad toponimlərinin əksəriyyəti yazıya alınan zaman incələşmə və labiallaşma hadisəsinə məruz qalmışdır.

2. Toponimlərin fonetik tərkibinin araşdırılması zamanı adların variantlı formada yazıldığı aydın olmuşdur.

3. Cəlilabad rayonu toponimlərinin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri və arealları açıqlanmışdır.

4. Rayon ərazisindəki yer adları leksik, morfoloji və sintaktik üsullarla yaranmışdır.

5. Müxtəlif dövrləri əhatə edən yer adlarının əksəriyyəti türk mənşəlidir.

6. Etnooykonimlər, antropooykonimlər, hidrooykonimlər, fitooykonimlər, zoooykonimlər və orooykonimlər rayon ərazisindəki yer adlarının müəyyən hissəsini təşkil etmişdir.

Tədqiqatın metod və mənbələri. Tədqiqatda, əsasən, tarixi-müqayisəli, həmçinin təsviri metoddan və struktur-semantik üsuldan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mənbələri kimi tarixi qaynaqlardan, orta əsrlərə aid yerli və əcnəbi müəlliflərin əsərlərindən, müxtəlif etimoloji, ensiklopedik və izahlı lüğətlərdən, folklor nümunələrindən, tarix, coğrafiya, ədəbiyyat və dilçiliyə aid ədəbiyyatlardan və Cəlilabad rayonu ərazisindən toplanmış dil materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimlərin müasir elmin tələbinə uyğun səviyyədə tədqiqi xalqımızın tarixi keçmişi ilə bağlı bir sıra məsələlərin aydınlaşdırılması baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Əsərin praktik əhəmiyyətinə gəldikdə isə burada təhlil edilmiş faktik materiallar toponimlərə dair izahlı lüğətlərdə öz əksini tapa bilər. Bu dissertasiyadan bir sıra əsərlərin yazılması üçün mənbə kimi də istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın obyektı. Cəlilabad ərazisindəki toponimlər tədqiqatın obyektidir.

Tədqiqatın predmeti. Cəlilabad rayonu ərazisindəki toponimlərin fonetik, qrammatik xüsusiyyətləri, etimoloji mənşəyi, yayım arealları tədqiqatın predmetidir.

Dissertasiyanın aprobasiyası. Dissertasiya AMEA-nın Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun Dil əlaqələri şöbəsində hazırlanmış, şöbədə və İnstitutun yardımçı elmi seminarında müzakirə edilmiş, dissertasiyanın əsas tezis və müddəalarına dair 11 məqalə çapdan çıxmış, bu tezis və müddəalarla beynəlxalq konfranslarda da məruzə edilmişdir.

Dissertasiyanın quruluşu. Dissertasiya giriş, iki fəsil, nəticə, istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı və əlavə olaraq Cəlilabad rayonu toponimləri sözlüyündən ibarətdir.

İŞİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın I fəslı “**Cəlilabad rayonu toponimlərinin fonetik, struktur-qrammatik xüsusiyyətləri və arealları**” adlanır. Bu fəslin **1-ci yarımfəslində** Azərbaycan dilinin Cəlilabad şivəsində toponimlərin fonetik tərkibi haqqında söhbət açılmışdır.

Dialektlər təbii, normallaşdırılmamış, qanun çərçivəsinə salınmamış, daha çox obyektiv və nisbətən müstəqil ünsiyyət tərzı olduğuna görə, həmin regionda işlənən sözlərin tərkibində müxtəlif fonetik dəyişmələr özünü göstərir. Sözlərdə fonetik dəyişmələr sözün leksik və qrammatik quruluşuna təsir edərək, hətta onu öz əvvəlki mənasından uzaqlaşdırır və sözün mənası dərk olunmayan şəklə düşür. Bu cür hallar, özünü toponimlərdə də qabarıq şəkildə göstərir. Məsələn: *Türklü* toponimi *Tülkülü* formasında, *Dəlulə-Dələli* və yaxud *Tele-Dələli* formasında sabitləşmişdir.

Sözün qədim fonetik şəklının dəyişməsində samitlərlə yanaşı saitlərin də dəyişmə halları mövcuddur. Belə fonetik xüsusiyyətlər saitlər sistemində özünü göstərən incələşmə, labiallaşma və delabiallaşma hadisələrinin təsiri ilə yaranmışdır.

Saitlərin dəyişməsi bir növ incələşmə xarakteri daşıyır. Cəlilabad dialektində demək olar ki, toponimlərin (oykonimlərin) əksəriyyəti

yəti incələşmə hadisəsinə məruz qalmışdır. Məs: *Qəmişdügöl, Qərədağlı, Qərəğajdu, Xəlləbəd (Xəlilabad), Şiləvəngə, Qərəyar, Qərəkazımlı, Qərəzəncir, Səbrəbad (Sabirabad)* və s.

Yuxarıda göstərilən oykonimlərin tərkibində incələşmə hadisəsi ilə yanaşı labiallaşma hadisəsi də mövcuddur. Çox maraqlıdır ki, oykonimdə iki dialekt fonetik hadisəsi - incələşmə və labiallaşma özünü göstərir. Məs: *Qərədağlı, Qəmişdügöl, Qərəğajdü* və s. *Qərədağlı* oykonimində a səsinin ə səsinə, ı səsinin u səsinə keçməsi müşahidə olunur. *Qəmişdügöl* oykonimində a>ə, ı>i, l>d, ı>ü; *Qərəğajlı* oykonimində a>ə, c>j, l>d, ı>ü və s. səs dəyişmələri qeydə alınmışdır.

Azərbaycan dilinin dodaq ahənginin təzahüründə dodaqlanmayan və dodaqlanan ardıcılığının gözlənilməsi ilə yanaşı söz sonunda dodaqlanma əlamətinin yaranması və itməsi (labiallaşma və delabiallaşma) xüsusiyyəti də olmuşdur. Dodaq ahəngində özünü göstərən bu meyillər müasir şivələrdə saxlanmışdır. Labiallaşma və delabiallaşma Azərbaycan dialektlərinin fərqləndirici əlamətlərindən biri sayılır. Bu hadisə söz köklərində və şəkilçilərdə müşahidə edilir¹.

ı>u, ı>ü labiallaşma hadisəsi bir çox oykonimlərdə özünü göstərmişdir. Məs: *Çünzəli, Qərəkazımlı, Gülməmməddü, Bayxannu, Məlikqasımlı, Qərədağlı, Qarğulu* və s. Bu oykonimlərdə ı>u, ı>ü labiallaşma hadisəsi baş vermişdir. Yenə misal olaraq: *Dövlətəlibəyli, Cəfərrü, İnullü, Qasımbəyli, Hacıməmməddü, Xəlillü, Mədətdü, Qərəli* və s.

Dialekt və şivələrdə baş verən sait və samit dəyişmələri və şifahi nitqdə baş verən bütün dəyişmələr tələffüz zamanı tələffüzün asanlaşmağı zərurətindən meydana çıxmışdır.

Diftonqlaşma. Azərbaycan xalq dilinin yarandığı dövrlərdən saitlərin uzanması hadisəsi ilə yanaşı diftonqlaşma da mövcud olmuşdur. Şərq qrupu dialektlərinin Cəlilabad şivəsində də diftonqlaşma hadisəsi mövcuddur. Şifahi nitqə xas olan bu xüsusiyyət oykonimlərə də sirayət etmişdir. Məs: *Cəlayir/Cəlair, Kövüzbulaq//Kö-*

¹ Əhmədov A. Həmşərə toponimi və bəzi etnoslar haqqında. Tədqiqlər 3, Bakı: 2006, s. 308.

üzbulaq, Soyuqbulaq//Soouqbulaq/Sooğbulağ və s. Burada Cəlair oykonomindəki diftonqlaşma artıq orfoqrafiyada sabitləşmək üzrədir. Belə ki, bəzi ədəbiyyatlarda artıq *Cəlair* kimi yazılmışdır. Bundan başqa *Kövüzbulaq* hidrooykonomində həm ö-ü, həm də ö-ö diftonqlaşmasının şahidi olur. Burada birinci “ö” saiti qalxanvari, ikinci “ö” saiti isə enən tona malikdir. Bu sözləri eyni ilə *Soyuqbulaq* hidrooykonomi haqqında da demək olar.

Toponimlərdə (dialektlərdə) samitlərin uyuşması (assimilyasiya). **↳d əvəzlənməsi:** Bildiyimiz kimi, uyuşma şifahi nitqdə bir səsin digər səsə təsir edərək onu öz məxrəcinə salması və ya yaxınlaşdırmasıdır. Uyuşmanın iki növü var: irəli uyuşma, geri uyuşma. Toponimlərdə uyuşmanın hər iki növünə rast gəlmək mümkündür. Məs: *Gülməmmədlü//Gülməmməddü, Tatlar//Tatdar, Kürdlər//Kütdər//Küddər* və s. Bu etnooykonomdə eyni vaxtda həm səs fərqlənməsi (dissimilyasiya), həm də uyuşma hadisəsi özünü göstərir. *Sadatlı//Sadatdu//Sadaddu. Sadatlı* etnooykonomində isə əvvəlcə “t” səsi “l” səsinə təsir edərək, onu öz məxrəcinə yaxınlaşdırmış (d səsi ilə əvəz olunmuşdur- irəli uyuşma), sonrakı mərhələdə isə geri uyuşma hadisəsi baş vermişdir, yəni “d” səsi “t” səsinə təsir edərək onu tam öz məxrəcinə salmışdır.

↳r əvəzlənməsi: *Şatırlı//Şatırru, Nadirli//Nadırrü* (antropoetnooykonom) və s.

↳n əvəzlənməsi: *Vənlük//Vənnük, Tomorxanlı//Tomorxannu, Bayxanlı//Bayxannu, Məmmədخانلی//Məmmədxannu, Sarxanlı//Saxannu, Cəfərxanlı//Cəfərxannu, Babaxanlı//Babaxannu, Şabanlı//Şabannu, Moranlı//Morannu* və s.

Səsartımı (proteza). “r” səsi türk dilləri, o cümlədən, Azərbaycan dili üçün söz əvvəlində xarakterik səs olmadığına görə bu səsle başlanan bəzi alınma sözlərin əvvəlinə “i” saiti artırılır. Məs: *Rəcəbli//İrəcəbli, Rəhimli//İrəhimli* və s.

Səsdüşümü (eliziya). Fonetik hadisələrdən biri də sözün tərkibindən bir səsin düşməsidir. Müasir dilimizin şifahi formasında buna rast gəlmək olur. Bu hadisə bəzən qeyri-təbii görünsə də, lakin müəyyən tarixi dövrlərdə baş vermişdir. Daha sonralar həmin hadisəyə uğramış sözlər təbii şəkildə alır, adi sözlər sırasına keçir. Səssizlər içərisindən düşməyə ən çox meyl edən n, r və t səsləridir.

Bundan başqa səslilər də düşür¹.

Səsdüşümü çoxhecalı sözü az hecalı söz halına salıb tələffüzü asanlaşdırmaq üçün sözün, yaxud şəkilçinin tərkibindən bu və ya digər sait səsin bəzən də saitle yanaşı samit səsin düşməsidir. Məs: *Xəlilabad//Xəlləbəd, Cəlilabad//Cəllabad, Sabirabad//Sabrabad, Hacıcavad//Haccavad, Darılıq//Darluğ, Hacısmayılı//Hacısmayılı, Bəcirəvan//Bəcrəvan, Kazımabad//Kazmabad* və s.

Yerdəyişmə (metateza). Məlumdur ki, sözün tərkib hissəsi olan səslər bəzi hallarda yerlərini dəyişir, əvəz etdiyi səsin yerinə keçir². Metateza adlanan bu hadisəyə ədəbi dilimizdən fərqli olaraq yerli dialekt və şivələrimizdə rast gəlirik. Yerdəyişmə hadisəsinə toponimlərə nisbətən sözlərdə daha çox təsadüf olunur. Matateza hadisəsi Cəlilabad rayonunda bir toponimdə qeydə alınmışdır: *Lərzən//Ləzran*. Göründüyü kimi, r>z yerdəyişməsi baş vermişdir. Toponim rəsmi ədəbiyyatlarda da Ləzran kimi işlənir.

Söz sonunda “q” səsinin “ğ” səsinə keçməsi Azərbaycan dilinin əsas səslərindən biridir. Bu səs partlayan cingiltili səslərdən sayılır. Son dövrlərə qədər yazılarımızda özünü əsasən, sözün əvvəli və ortasında göstərmişdir. Sözün sonunda “q” səsi tam keyfiyyətini saxlaya bilmir, məxrəc etibarilə özünə yaxın səslərin arasında orta bir vəziyyət kəsb edir. Demək olar ki, indi də eyni vəziyyəti müşahidə edirik³. Məs: *Qoşabulaq//Qoşə-bılağ, Oğrubulaq//Oğribılağ, Ağbulaq//Ağbılağ, Soyuqbulaq//Sooğ-bılağ, Darılıq//Darluğ* və s.

I fəslin 2-ci yarım fəslində mənbələrdə və xəritələrdə əks olunan Cəlilabad toponimlərinin fonetik tərkibindən bəhs edilir. Qeyri – dilli ədəbiyyat və xəritələrdə toponimlərimiz həmişə müxtəlif variantlı yazılmışdır. Bunun başlıca səbəblərindən biri qeydə alınmış dildəki səslərlə dilimizdəki səslərin üst-üstə düşməməsidir.

¹ Hacıyev İ. Tarixi mənbələr Əlincə qalası haqqında (Naxçıvan tarixinin səhifələri) “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” Beynəlxalq simpoziumun materialları, Bakı: ADPU-nun nəşri. 1996, s. 61.

² Hacıyev İ. Tarixi mənbələr Əlincə qalası haqqında (Naxçıvan tarixinin səhifələri) “Uluslararası qaynaqlarda Naxçıvan” Beynəlxalq simpoziumun materialları, Bakı: ADPU-nun nəşri. 1996, s. 68.

³ Cavadov Ə., Cahani Q. Nizami əsərlərindəki bir hidronim haqqında. Azərbaycan SSR EA məruzələri. Bakı: 1988 № 1, s. 24.

Coğrafi adlar qeyd edilərkən onları yazıya alan hər bir şəxs, istə-istəməz bu və ya digər dərəcədə öz dilinin təsirinə məruz qalmışdır. Bu baxımdan Cəlilabad ərazisində diqqəti cəlb edən oykonimlərdən biri *İnilli* oykonimidir. Bu etnooykonim ədəbiyyatlarda *İnanlı//İnal-
lı//İnilli* formasında qeyd olunur.

Göründüyü kimi, bu etnooykonimdə əvvəlcə geri uyuşma, $n > l$ əvəzlənməsi, sonra isə $a > i$ sait dəyişməsi baş vermişdir. Tədqiqat zamanı dialektlərdə müxtəlif cür sait dəyişmələrinin şahidi oluruq. Məs: $u > o$, $a > i$ və s.

Rayon ərazisində qeydə alınmış toponimlərdən *Seyidbazar* oykoniminin birinci hissəsi də müxtəlif fonetik dəyişikliyə uğrayaraq müasir şəkllə düşmüşdür.

Toponim aşağıdakı kimi dəyişikliyə uğramışdır. Oykonimin ilkin forması *Sədəbazar* olmuşdur. *Sədəbazar//Səidəbazar//Seyidbazar*. Göründüyü kimi, “Səid” sözü “Sədə” sözünə çox ustalıqla uyğunlaşdırılmış bir termindir. Bu da ərəb işğalının və ərəblərin hər vəchlə atəşpərəstlərin və onların maddi-mədəniyyət abidələrinin məhv edilməsinin təzahürüdür.

Rayonun ən qədim yaşayış məskənlərindən biri də *Bəcirəvandır*. R.Əsgərov bu şəhərin V-VII əsrə aid xəritədə *Baqarvan*, VIII-IX əsrə aid xəritədə isə *Badjravan* kimi qeyd olunduğunu göstərmişdir¹. XX əsrə qədər *Bəcirəvan* toponimi ədəbiyyatda *Bacaravan* şəklində yazılır. A.Dilaçar isə bu oykonimi Bəcərəvan kimi göstərmişdir².

Belə ki, oykonim *Baquan//Baqavan//Badjravan//Bacarvan//Bəcərəvan//Bəcirəvan* şəklinə düşüncə müxtəlif fonetik dəyişmələrə məruz qalaraq, uzun bir inkişaf yolu keçmişdir. Burada “Baca”, “Badj” sözün köküdür. Sonrakı mərhələdə daxili proteza kimi qəbul etsək “dj” hərf birləşməsinin təsiri nəticəsində “ra” samit-sait birləşməsi əlavə olunmuşdur: “dj” hərf birləşməsi tək qarşılığı olan “c” səsi ilə əvəz edilmişdir. Ümumiyyətlə, “j” səsi Qərb qrupu dialekt və

¹ Musəvi T. Ustadın vətəni və məzarı. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 13 dekabr 1969-cu il, № 50, s. 8.

² Əhmədov A. Həməşərə toponimi və bəzi etnoslar haqqında. Tədqiqatlar 3. Bakı: 2006, s. 300.

şivələri üçün xarakterik səsdır. Toponimin tərkibindəki dəyişikliyi aşağıdakı kimi izləmək olar: *Baquan//Baqavan*; burada u>a əvəzlənməsi olmuş və iki sait arasına “v” səsi əlavə olunmuşdur. Bu da diftonqlaşmanın qarşısını almışdır. *Baqavan//Badjıvan*, qa>dj hərf birləşməsi ilə əvəz olunmuşdur. Sözüün kökündə gedən dəyişikliyə baxmayaraq, hər iki variant eyni mənanı verir. Digər variant *Badjıvan//Bacarvan*; burada *Badjıvan* sözüündəki “a” saiti yənidən bərpa olunur və incələşmə hadisəsi toponimə öz təsirini göstərir. Sonuncu variantda *Bəcərəvan//Bəcirəvan* kimi tələffüzdə sabitləşməyə başlayır. Burada isə a>ə və ə>i incələşməsi baş verir, “i” saiti isə tələffüzdən düşür. Müasir dövrdə ədəbiyyatlarda həm *Bəcərəvan*, həm də *Bəcirəvan* şəkillərində qeyd olunur.

Dəyişikliyə məruz qalan toponimlərdən biri də *Dələli* oykonimidir. Tədqiqat zamanı müəyyən edilmişdir ki, oykonimin ilkin forması, heç də heyvan mənşəli ad olmamışdır. Toponim qədim türk tayfası olan tele tayfasının adı ilə bağlıdır. Şifahi nitqin və yerli dialekt və şivənin təsiri nəticəsində etnooykonim zooykonimə çevrilmişdir. Şifahi nitqdən götürülmüş bu ad rəsmi idarələrdə, ədəbiyyat və xəritələrdə zooykonim kimi qeydə alınmışdır.

Dissertasiyanın **I fəslinin 3-cü yarımfəsl** Cəlilabad rayonu toponimlərinin struktur-qrammatik xüsusiyyətləri və areallarına həsr edilmişdir. Bu yarımfəsilə, ilk növbədə, sadə quruluşlu toponimlərin linqvistik təhlili aparılmışdır. Burada təhlilə cəlb edilən toponimlər aşağıdakılardır: *Ləzən, Təklə, Pərdi* və s.

Ləzən atəşpərəstliklə bağlı olan bir yerdir. Burada xalqın inam yeri olan, xalq arasında “Yel ocağı” adlanan ziyarətqah mövcuddur. Çox güman ki, oykonim öz adını ziyarətqahın adından götürmüşdür.

Təklə etnooykonimi isə eyni adlı türk tayfasının adı ilə bağlıdır. Bu etnonimin etimologiyasına bir neçə aspektdən yanaşmaq olar. Bildiyimiz kimi, Orta Asiyadan müxtəlif dövrlərdə gələn türk tayfaları kompakt halda gəlmişlər. Məs.; otuzikilər, qırqlar etnonimlərində say komponenti adamların sayını deyil, tayfaların sayını göstərən rəqəmlərdir. Təklə etnonimini də “Təklər” (r-səsinin düşməsi ehtimal olunur) kimi qəbul etmək lazım gəlir. Türkmənistanında indi də Təkə tayfası yaşayır və maldarlıqla məşqul olurlar. Təkə – “erkək keçii”, “sürünün önündə gedən keçii” deməkdir və

oğuzların mifoloji damğa, totem adıdır. Ola bilsin ki, bu adı onlara başqa tayfalar vermişlər. Ehtimal etmək olar ki, bu tayfalar sosial, ictimai-siyasi cəhətdən “qabaqcıl, öndə gedən” tayfalar olduğuna görə bu ad onlara verilmiş və mənası da “öndə gedən tayfa” deməkdir. Azərbaycanın bir neçə rayonunda – Ağsu, Kürdəmir, Masallı, Salyan və Cəlilabadda və eyni adlı oykonimlər mövcuddur. Cəlilabadda yaşayan təkləlilər Cənubi Azərbaycandan gəlmə hesab olunur və bunlar iki qismə bölünür: Xan Təkləsi, Qarışıq Təklə.

Pərdi oykonimi isə ilk baxışda sadə görünərsə də, əslində mü-rəkkəb oykonim olmuşdur. “di” komponenti “pər” hissəsinə birləş-dikdən sonra kənd coğrafi nomenini qəbul etmişdir. Bu zamandan “Pərdi” sözü bir vurğu altında deyildi üçün birinci tərəf sadə toponim kimi görünmüşdür. İkinci tərəf tələffüzdən düşükdən son-ra oykonim “Pərdi” formasında sabitləşmişdir. Oykonimə iki as-pektədən yanaşmaq mümkündür. Birinci yanaşma: söz iki hissədən – Pər “qanad”, di “iki” – ibarətdir. Mənası “iki qanad, iki qol” demək-dir. “di” komponenti İran dilinə mənsub söz olaraq, müstəqil söz kimi “iki”, oykonim yaradıcılığında isə “kənd” məfhumunu ifadə edir. Yerli dialekt və şivədə isə bu sözün mənası “düz və uzun ağac, evin üstünə atılan şalban” deməkdir. Kənddə digər toponimlər – *Muxdar təpəsi, Bayramqulu yurdu, Dərəaşağı, Həsən bulağı, Zamanxan bulağı, Soyubulaq* və s. də qeydə alınmışdır.

Bu yarımfəsildə morfoloji üsulla yaranan toponimlərin də təh-lili aparılmış, aşağıdakı adlar morfoloji yolla yaranan toponimlərə nümunə göstərilmişdir: *Lək-Ləki-Ləkit, Ləkin-Ləkər, Muğ-Muğan-Muğanlı, Gel-Gilar-Gıllarlı, Koman-Komanlı, Əsəd-Əsədli, Musa-Musalı, Molla-Mollalı, Seyid-Seyidlər, Kor-Korlar, Lal-Lallar* və s.

Göstərilən yarımfəsildə sintaktik yolla yaranan toponimlər də nəzərdən keçirilmişdir. Ərazidə sırf sintaktik qaydada yaranmış to-ponimlərin tərəfləri isim+isim, sifət+isim, say+isim modelləri əsa-sında formalaşmışdır. Məs.; *Əli+abad~Əliabad, Kazım+abad~Ka-zımabad, Sabir+abad~Sabirabad, Həsən+abad~Həsənabad, Həzi+abad~Həziabad, Zəhməd+abad~Zəhmədabad, Hacı+cavad~Hacı-cavad, Cəlil+abad~Cəlilabad* və s. *Həziabad, Zəhmədabad (Eşşək-çi), Sərhədabad* və s.

Sintaktik – morfoloji qaydada yaranan toponimlər isə bir neçə sözdən və şəkilçidən ibarət olur. Burada həm sintaktik, həm də morfoloji üsul rol oynadığı üçün bu modelə sintaktik – morfoloji qaydada sözyaratma deyilir. Məs.; *Cəfər+xan+lı>Cəfərخانلی, Sarı+xan+lı>Sarخانلی, Tomar+xan+lı>Tomarخانلی, Qasım+bəy+li>Qasımبەyli, Məmməd+Hüseyn+li>Məmmədھüseynلی, Dövlət+Alı+bəy+li>Dövlətالیبەyli, Məlik+Qasım+lı>Məlikqasımlı, Əli+Qasım+lı>Əliqasımlı, Zərbi+Əli+li>Zərbiəlلی, Dost+Alı+li>Dostalı, Qara+Kazım+lı>Qarakazımlı, Baba+xan+lı>Babaxanlı, Hacı+İsmayıl+lı>Hacıismayılı, Novruz+Alı+lı>Novruzalı, Məşhəd+Vəli+li>Məşədvəli, Fərəc+Ulla+lı>Fərəcullalı, Qara+dağ+lı>Qaradağlı, Məmməd+can+lı>Məmmədcanlı, Gül+Məmməd+li>Gülməmmədli, Məmməd+Rza+lı>Məmmədrzalı, Hacı+Məmməd+li>Hacıməmmədli və s.*

Mürəkkəb quruluşlu onomastik vahidlərin tərkibləri araşdırıldıqda nitq hissələri içərisində ümumi isimlərin daha fəal rolə malik olduğu diqqəti cəlb edir. Xüsusi adların tərəflərinin nitq hissələrinə görə bir çox modelləri mövcuddur.

1. Ümumi isim + ümumi isim. Bu model əsasında müxtəlif məzmunlu ümumi isimlər birləşərək xüsusi adlar əmələ gətirir. Məs.; *seyid+bazar>Seyidbazar, badam+ağac>Badamağac, qamış+lı+göl>Qamışlıgöl, kövüz+bulaq>Kövüzbulaq, su+lu+çeşmə>Suluçeşmə və s.*

2. Ümumi isim + xüsusi isim. Bu model əsasında yaranan xüsusi adların birinci tərəfi ümumi, ikinci tərəfi isə xüsusi isimlərdən təşkil olunmuşdur. Məs.; *hacı+İsmayıl+lı>Hacıismayılı, gül+Məmməd+li>Gülməmmədli, hacı+Cavad+lı>Hacıcavad, hacı+Məmməd+li>Hacıməmmədli və s.*

3. Xüsusi isim + Ümumi isim. *Fətulla+qışlaq>Fətullaqışlaq, Nuru+qışlaq>Nuruqışlaq, Tomar+xan+lı>Tomarخانلی, Cəfər+xan+lı>Cəfərخانلی, Əli+abad>Əliabad, Xəlil+abad>Xəlilabad, Abış+abad>Abışabad, Kazım+abad>Kazımabad və s.*

4. Sifət + ümumi isim. Birinci tərəfi sifət əsasında formalaşan xüsusi adların da bir neçə növü vardır. Birinci tərəfi **sifət + ümumi** isim modelini araşdıraq: *qara+dağ+lı>Qaradağlı, ağ+bulaq>Ağbulaq, göy+təpə>Göytəpə, qara+zəncir>Qarazəncir, axta+xana>*

Axtaxana, təzə+kənd>Təzəkənd və s.

5. Sifət + xüsusi isim. Məsələn; qara+Kazım+lı > Qara-kazım-lı və s.

6. Say + ümumi isim. Bu model əsasında yaranan mürəkkəb adlarda say bildirən söz birinci komponent kimi çıxış edir. Məs.; *yeddi+bulaq>Yeddibulaq, qoşa+bulaq>Qoşabulaq, üç+təpə>Üç-təpə* və s.

Qeyd olunan modellərdən əlavə digər modellər əsasında yaranan mürəkkəb onomastik vahidlər də mövcuddur. Lakin qeyd olunanlara nisbətən bu modellər qeyri-məhsuldardır. Ümumiyyətlə, nitq hissələrinin onomastik vahidlərin yaranmasındakı rolunun araşdırılması xüsusi tədqiqat mövzudur. Buna baxmayaraq, deyə bilirik ki, bu cür mürəkkəb adların yaranmasında nitq hissələri içərisində isimlərlə sifətlərin rolu daha böyükdür. Beləliklə, gətirilən miflərdə bir daha aydın oldu ki, onomastikada söz yaratma sintaktik modelə yanaşı, morfoloji üsulla söz yaratmadan da kənarda qalmır.

Bu yarımfəsildə areal toponimlər haqqında da söhbət açılmışdır. *Şatırlı* (Zəngilan, Bərdə, Masallı və Cəlilabad, Moskvada Şatura, Fransada Şatoru şəhəri, Əfqanıstanın Kabul, Paktiya, Qəzni və Pərvan əraziləri)¹, *Ləkin* (Cəlilabad, Gəncə, Bərdə, Ucar, Göygöl, Lerik, Qax, Culfa), *Təklə* (Ağsu, Kürdəmir, Masallı, Cəlilabad, Gürcüstan Respublikası, Cənubi Azərbaycan), *Xəlilli* (Ordubad, Babək, İsmayılı, Dəvəçi, Ağsu, Quba və Cəlilabad), *Muğan* (Ağdam, Ağcabədi, Bərdə, Qazax, Qubadlı, Zaqatala, Zəngilan, Kürdəmir, Şamaxı, Cəlilabad), *Xanəgah* (Quba, Bərdə, İsmayılı, Lerik, Culfa və Cəlilabad), *Qarğa* (Masallı, Xaçmaz, Füzuli, Naxçıvan, Cəlilabad), *Qaradağlı* (Ağdam, Ağdaş, Bərdə, Beyləqan, Ucar, Füzuli, Xaçmaz, Şəki, Cəlilabad), *Cəngan* (Salyan, Neftçala, Sabirabad və Cəlilabad), *Mollalı* (Qubadlı, Bərdə, Oğuz və Cəlilabad), *Əliabad* (Zaqatala, Lerik, Biləsuvar, Saatlı, Cəlilabad), *Şıxlar* (Yardımlı, Ağdam, Qaradağ, Qax, Masallı, Sabirabad, Xaçmaz, Cəbrayıl, Cəlilabad, Şamaxı), *Kürdlər* (Göyçay, Qəbələ, Ağdam, Ağcabədi, Füzuli, Cəbrayıl, Cəlilabad, Cənubi Azərbaycan), habelə *Cəlair*, *Moranlı*, *Ağbulaq*, *Təzəkənd*, *Axtaxana*, *Ağdaş* və s. toponimləri də areal to-

¹ Eyvazova R. Əfqanıstanda türk mənşəli toponimlər. Bakı: Elm, 1995, s. 139.

ponimlərə misal göstərilmişdir.

Dissertasiyanın «**Cəlilabad rayonu toponimlərinin onomastik növlərinə görə leksik-semantik xüsusiyyətləri**» adlı II fəslinin 1-ci yarımfəslində, ilk növbədə, etnonimlər əsasında yaranmış toponimlərin təhlili aparılır.

Rayon ərazisində mövcud olan etnonimlər müxtəlif etnik adlarla bağlıdır. Tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, bu etnik adlar ya eynidilli müxtəlif türk tayfalarının adları, ya da qeyri türkdilli etnoslara aiddir.

Həməşərə toponimi. Həməşərə atəşpərəstliyin mərkəzi şəhərlərindən biri olmuşdur. Bunu sübut edən bir çox maddi-mədəniyyət abidələri mövcuddur. Odur ki, bu regionda paleotoponimlərin bir çoxu qeyri-şərtsiz atəşpərəstliklə bağlıdır. Bunlardan *Bəcrəvan*, *Lərzan*, *Eçara*, *Həməşərə*, *Seyidbazar* və s. toponimlərini qeyd etmək olar. Qədim mənbələrin xəbər verdiyinə görə, Muğanda hər il zərdüştilərin qurultayı keçiriləmiş. Orada Zərdüştləklə bağlı məsələlər müzakirə edilərmiş.

Qədim Həməşərə sırf atəşpərəstliklə bağlı olan bir toponimdir.

Ədəbiyyatlarda bu adın ilk formasına *Haumavarq* şəklində rast gəlik. *Haumavarq* terminində “hauma”, “haoma” atəşpərəstlərin müqəddəs saydığı içki adıdır. “Haoma” “soma” şəklində Hindistanın müqəddəs *Riqveda* kitabələrində öz əksini tapmışdır¹.

Bizim e.ə. II minilliyə aid olan *Riqvedada* deyilir ki, “Çəkilməmiş somanı təmiz və qarışdırılmış südlə içməyə gəl. Sən “soma” şirəsini içəndən sonra yenidən cana gələcəksən, Ey İndiya, sənə eşq olsun”².

Avesta Yasnaların IX fəslinin II bəndində Hum Zərdüştdən xahiş edir ki, onu sıxıb içsinlər. Haoma şirəsi maddi aləmin yarıdıcısı, kişilik, mərdlik, cəsarət rəmzi hesab edilərmiş.

Haomanın hansı bitkidən çəkilməsi də uzun müddət mübahisələrə səbəb olmuşdur. Cənubi Azərbaycanın Həsənli kəndindən tapılmış b.e.ə. VIII əsrə aid olan Ziviyə camının üstündəki təsvirlər bu mübahisələrə son qoydu. Sübut olundu ki, Haoma üzüm bitkisindən

¹ Naxçıvan sancağının müfəssəl dəftəri. Bakı: Sabah, 1977, 336 s.

² Musəvi T. Ustadın vətəni və məzarı-Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 13 dekabr 1969-cu il, № 50, s. 5.

çəkilməmiş, üzümdən alınan şirə qıçqırılıb, qaynadılıb, mət halına salınmış, ona süd və ya nar şirəsi qatılıb atəşpərəst mərasimlərinə gələnlərə paylanarmış.

Zərdüştün baş məbədi, Həvəng, Həvəng-dəstə, Küp və ağızlığı, ən nəhayət “Həməşərə” içkisinə qatılan narhazanta, Həməşərə üzüm sortu burada tapılmış və indi də bitir. Riqvedada “Soma”nın çəkilməsi ilə Avestada, həm də Həməşərə şəhərində “Haoma”nın çəkilməsi, şirə çəkilən əşyalar tam eyniyyət ilə bir-birinə uyğun gəlir.

İslam dini qalib gəldikdən sonra Həməşərə içkisi qadağan olunmuşdur. O, “Muğanı mey” adlanmışdır.

Dahi Ömər Xəyyam yazır:

*Muğanı meyində məstəm ki, məstəm
Kafir, atəşpərəst ya bütəpərəstəm.
Bərəmdə hərə bir fikir söylər
Aydındır öz işim mənə hər kəsdən¹.*

Mişarçay özündə ən qədim tayfalardan biri olan “mişar” adlı türk tayfasının adını qoruyub saxlayır. S.Y.Malov türk dillərinin təsnifində *mişar* adlı tayfanı da qeyd edir². Bu tayfanın qalıqları Rusiya ərazisinin Nijni Novqorod, Tambov, Ryazan, Orenburq bölgələrində, Moldova, Tatarıstan, Başqırdıstan Muxtar Respublikasının ərazilərində, Moskva, Peterburq kimi böyük şəhərlərdə, Ukrayna, Orta Asiya, Zaqafqaziya respublikasında yaşayırlar. Tatarıstan respublikasında bu tayfa adı ilə bağlı xeyli toponim qeydə alınmışdır. Məsələn, Buiniski rayonunda tatar kəndinin adı *Meşaryakova*, Kuybişev rayonunda rus qəsəbəsinin adı *Mişeryakova*, Buiniski rayonunda Noviye Tinqali kəndindəki qəbiristanlığın adı *Mişer Kabere*, eləcə də Kazan xanlığı dövründə *Zjirey* yolunun kənarında *Mişer* adlı kənd mövcud olmuşdur³.

Tədqiqatçılar “mişar” sözünün etimologiyasını aydınlaşdırmağa çalışmışlar. Nəhayət, *Mişar* (meşe-er) “meşe adamı” mənasında iş-

¹ Musəvi T. Ustadın vətəni və məzarı-Ədəbiyyat və incəsənət qəzeti, 13 dekabr 1969-cu il, № 50, s. 5.

² Hacıyev A. Azərbaycan dilinin onomastik sistemi. Bakı: 1990, s. 61.

³ Кармышева Б. Х. Очерки этнической истории Южных Таджикистана и Узбекистана, М. Наука, 1976, s. 32-44.

lənir. “Meşə” əksər türk dillərində “yaşillıq”, “ağaclıq yer” mənasındadır. “Meşə” sözü tatar hidronimlərində indiyə kimi saxlanılır”¹.

Azərbaycan ədəbi dilində də “meşə” sözü eyni mənanı verir. Apardığımız araşdırmadan belə qənaətə gəlmək olar ki, respublikamızın Cəlilabad rayonu ərazisindən axan *Mişar* çay hidronimi, zənnimizcə, türkdilli tayfa olan mişarların qədim adını bu günə qədər yaşıdan ən tutarlı mənbələrdən biridir.

Mişar etnonimi ilə yanaşı *Gıllarlı* etnonimi də diqqəti cəlb edir. Etonimin kökündə gil//gel komponenti dayanır. Cəlilabadda *Moranlı*, *Gıllarlı* deyilən qədim tayfa birləşmələrindən olanlar indi də yaşayırlar. Vaxtilə bu tayfalar Cəlilabad ərazisində yaşayan tayfa və qəbilələri öz tərkibində birləşdiriblər. Bu tayfalar rayonun Seyidbazar (Sədəbazar – A.Ə.), *Edişə* və *Ləkin* kəndində yaşayırlar. Gıllarlılar Cənubi Azərbaycandan gəlmə hesab olunurlar.

Gellər – Albaniya (Qafqaz) tayfalarından biridir. Antik müəlliflərin məlumatına görə Gellər Xəzər dənizinin cənub-qərb sahillərində, həmçinin Albaniyanın şimal rayonlarında (indiki Cənubi Dağıstan ərazisi) yaşamışlar. Bəzi mənbələrdə *Gellər* kadusilərlə eyniləşdirilir².

Alban xalqı *utilər*, *qarqarlar*, *gellər*, *leqlər* (ləklər-Ləkin – A.Ə.), *kaspilər*, *silvlər* (rayonun Əsədli və Sadatlı kəndlərində şivəlilər tayfası yaşayır. Ola bilsin ki, silv – şivlə formasında dəyişikliyə (s<ş və v<l yerdəyişməsi) uğrayaraq yerli dialektlərdə bu formaya düşmüşdür – A.Ə.), *sanarlar* və başqa tayfalar əsasında formalaşmış və Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində məskunlaşmışlar. *Gel//gil* tayfasının qədim Azərbaycan etnonimi olmasını Z.İ.Yampolski də təsdiqləyir³.

Gellər haqqında antik müəlliflərin əsərlərində, orta əsr erməni və gürcü mənbələrində və son dövrün bəzi tədqiqatlarında müxtəlif fikirlər nəzərə çatdırılmışdır. Bəzi mənbələrdə bu tayfaların Albani-

¹ Никонов В.А. Пути топонимического исследования. Принципы топонимики. М. 1964, с. 42-49.

² Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının xəbərləri. “Ədəbiyyat, dil, incəsənət” seriyası. Bakı: Elm, 1995, s. 58.

³ Yüzbaşov R. Azərbaycanın coğrafi terminləri. Bakı: Elm, 1966, s. 25-26

yanın şimal, Xəzərin cənub-qərb hissəsində, həm də hər iki ərazidə – Albaniya və Atropatena ərazilərində yaşadıkları qeyd olunmuşdur.

Z.İ.Yampolski və K.V.Trever gəlləri hər iki ərazidə – şimal-qərbi Albaniya və Atropatena ərazisində yaşadıklarını göstərir. K.V.Trever yazır: “Gəllər təkcə albanlardan şimalda deyil, həm də Xəzərin cənub-qərb hissəsində (Gilan vilayəti) yaşamışlar və bunu da onların tarixi adət-ənənələri sübut edir”¹.

Xəzərin cənub-qərb hissəsindəki gəllər haqqında antik müəlliflər – Strabon və Plini də məlumat vermişdir. Çox maraqlıdır ki, gəllərin irandilli alban tayfaları və giləklərlə eyniləşdirilməsi hansı əsaslarla sübuta yetirilmişdir? Giləklərlə gəllərin və onların müasirləri hesab edilən inqiloyların hansı dil yaxınlığı və adət-ənənələri oxşardır? Əgər tarixi adət-ənənə əsas götürülürsə, yaxın xalqların adət-ənənəsi çox vaxt üst-üstə düşür və yaxud Azərbaycan xalqının bir çox adət-ənənələrini əxz etmiş ermənilər bizimlə eyni xalq deyildir. Gəllərin dini etiqadına gəlicə, onlar atəşpərəst olmuşlar. Bu baxımdan da gürcü mənbələrində onlar maqlarla eyniləşdirilmişdir.

Gürcü mənbələrində *gel* etnonimi əvəzinə *movakanlar*, onların yaşadıkları ərazi isə *Movakan* adlanmışdır. Başqa sözlə desək, qədim gürcü mənbələrində gəllərin dini mənsubluğunu əksətdirmə baxımından – atəşpərəst olmalarına görə – *Movakanlar Maqlar* adlanmışlar. Bu mənbələrdə *Movakan* təkcə toponim kimi deyil, həm də albanların xüsusi dəstəsi kimi adlanmışdır. Belə ki, bunlar gürcü hesab edilmirlər. *Movakanlar* əyaləti Kür çayından şimala doğru, gürcü mənbələrinin məlumatına görə “Kiçik Alazan çayının mənsəbindən dənizə qədər” ərazilərdə yerləşmişdir.

Qeyd olunduğu kimi, Albaniyada ingiloyların əcdadları olan gəllər irandilli olublar. Gəllərin bir hissəsi qədimdə Atropatenanın şimal-şərq – İran Azərbaycanı ərazisində müasir talışların əcdadları olan kadusilərlə qonşuluqda yaşamışlar.

Göstərilən nümunə ilə bu ərazilərdə yaşayan gilarlıların özlərini Cənubi Azərbaycandan gəlmə hesab etmələri tam şəkildə üst-üstə

¹ Велиев М. Население Азербайджана. Музей этнографических сокровищ. Азербайджанский настольный календарь. Ч. 2 (Азербайджановедение). Баку: 1925, s. 170.

düşür. Göründüyü kimi, Gıllarlı etnoniminin kökünü *gel //gil* sözü təşkil edir. Burada *e >i* əvəzlənməsi olmuşdur. “Azərbaycan dilinin cənub və şərq şivələri üçün səciyyəvi olan *e>i* hadisəsi yazılı abidələrin dilində də öz əksini tapmışdır. Bu səs uyğunluğu türk dillərinin qədim fonetik xüsusiyyətlərindən biridir. Orxon abidələrinin dilində *e >i* dialekt fərqi olmuşdur: *el-il, eki-iki, yer-yir* və s.

Əcirli – Cəlilabadda məskunlaşan tayfalardan biri də əcirliyədir. Bu tayfa rayonun bir neçə kəndində – Hasıllı, Ocaqlı, Adnalıda məskunlaşmışlar. Cəlilabadda bu və ya digər tayfalar Sahsevən tayfalarından çıxmadırlar.

Qafqaz-general qubernatorluğunun kameral xidmətinin XIX əsrin axırlarında verdiyi məlumatlara görə, Biləsuvarın yaxınlığında yerləşən böyük bir ərazidə Şahsevən tayfalarının qışlaqları ilə yanaşı daimi yaşayış məntəqələri, o cümlədən, kəndlər də fəaliyyət göstərirdi. Məs., *Urufkəndi, Çalma, Göytəpə, Babaşkəndi, Zərgər* və *Talış Mikayilli* kəndlərində şahsevənlərin *Əcirli, Muğanlı, Qocabəyli* (Qocabəyli tayfası 24 oğuz tayfalarından olan Bəydilli tayfasından çıxmıdır. Onlar bir çox yerlərdə, o cümlədən, Biləsuvarın Bəydilli kəndində yaşayırlar – A.Ə.), *Bəndəlibəyli, Quzatlı* və s. tayfalar məskunlaşmışlar. Ərdəbil və talış mahalının yerli əhalisi bu şahsevən tayfalarını “Otuz ikilər” deyər adlandırırlar.

Əslı Adınabazar (Ucarud mahalı) (Hər həftənin 5-ci günü bazar təşkil edildiyinə görə Adınabazar adlanmışdır – A.Ə.) nahiyəsindən olan Qubad kişi Hasıllıya yaxın olan bir yerdə özünə yurd salaraq ilk Əcirli kəndinin əsasını qoyur. (Adına – (Gədəbəy, Gəncə, Qazax, Lənkəran, Salyan, Şəki, Şamaxı, Tovuz, Zəngilan) – 1. cümə axşamı (Gəncə, Qazax, Lənkəran, Şəki, Şəmkir, Zəngilan). – Böyün adınadı, bazara iki gün qalıy (Zəngilan); 2. cümə (Gədəbəy, Tovuz). Adına ertəsi (Gədəbəy) – şənbə.

Yaxın kəndlərin əhalisi həmin kəndin bünövrəsini qoymuş Qubad kişinin Adnabazarlı olmasına görə qısaca olaraq Adınalı kəndi deyər çağırırlar. Kənddə əcirliyələrin sayı artdıqca onlar Hasıllı bazarının ətrafına yaxın yerlərə köçüb gələrək, onun cənub hissəsində bir neçə məhəllələrin salınmasının səbəbkarı olurlar. Hasıllıdan sonra isə onlar Muğan düzünün ərazisində yeni yaranmış rus kəndlərinə yayılırlar. Lənkəranda, Bakıda, Şamaxıda, Dərbənddə, Tbilisidə,

hətta Həştərxan və Peterburq şəhərlərində özlərinə belə məhəllələr yaradaraq daimi məskən salırlar. Onların yaşadıkları yer Bakıda “Həmşəri palanı”, Tbilisidə “Muğanlar məhəlləsi”, Həştərxanda “İranlılar qəsəbəsi”, Lənkəranda “Türkoba” kimi adlanır.

Göytəpədə yerləşən 33-cü sərhədqoruma kazak qvardiya polkunun kameral xidmətinin məlumatına əsasən 1890-cı ildə Muğanda 9396 nəfər Əcirli tayfasına mənsub əhali var idi. Onların 4249 nəfəri qadın idi. 15 yaşına qədər uşaqların sayı 756 nəfər idi, 5 yaşından 35 yaşına qədər olanların sayı isə 4103 nəfər, 35 yaşından 70 yaşına qədər olanların sayı isə 203 nəfər idi. 46 nəfər Əcirlinin yaşı isə 100-dən yuxarı idi. Onların qəbilələrə bölünərək məskunlaşdığı yerlər isə Balharı çayının (Bolqarçay – A.Ə.) hər iki sahilində yerləşən Şəhriyar düzü, Hasılının cənub hissəsi, Həmşərə çayının sol sahilində, Astraxanka kəndinin qərb hissəsində, *Göytəpə, Ocaqlı, Sadatlı, Badamağacı* və *Burovar* dağının ətəklərində yerləşən bir sıra kəndlər idi.

Əcirli tayfası bütün tayfalarda olduğu kimi, müxtəlif tirələrə və yaxud “göbəylərə” bölünürlər. Sözsüz ki, bunlar bir tayfanın törəmələri, bir nəslin qollarıdır. Məs: *Yağubbəyli, Əmirxanlı, Sorutlu, İsmayılı, Bədirli, Qırmızı saqqallı, Kosalı, Xuduşlu, Oruslu, Qara saqqallı, Yolçulu, Həllaşdar//Həllaclar* və s. *Yağubbəyli tirəsi* Fərəc bəyin oğlu Yağubun törəmələridir. El arasında Yağub bəyi “Tolu bəy” ləqəbi ilə çağırırmışlar. Oruslu tirəsi isə Uruf oğlu Eynullanın övladlarıdır. Bədirli tirəsi də Urşanın böyük oğlu Bədirin övladlarından yaranmış bir qoldur. Onların əmisi oğlu Əmirxanın nəslindən sayılan Əmirxanlı tirəsi əcirliyərin arasında ən böyük tirədir.

İran dövlətinin inzibati idarələrinin məlumatına görə, 1947-ci ildə Muğanda 97 mindən çox Əcirli tayfasına mənsub əhali yaşayırdı. Onlar nəinki Muğanda və Savalan ətrafında, hətta İranın digər şəhərlərində – Tehranda, İsfahanda, Şirazda və Məşhəddə də yaşayırlar. Həmin dövrdə tayfanın kələntəri Nüsətbəy Ələkbər bəy oğlu Tolubəyli idi.

Qeyd olunan tayfalarla yanaşı iranlılar adı altında Savalan ətəklərindən gələnlər, talıbcıqlaşlıqlar, sənətkarlar kimi tanınan sarablılar, digərləri *sahsevənlər, qocabəyililər, salyanlılar, təkləlilər, qaraka-zımlılar, Ora bakılılar* (Nettçaladan gələnlər) və s. gəlmələri göstər-

mək olar.

Cəlilabada gəlmiş tayfalardan biri də *şirvanlılar* və yaxud *şamaxılılar* olmuşdur. 1902-ci ildə Şamaxı zəlzələsi ilə əlaqədar olaraq, əsasən, Şamaxının *Sarıtorpaqlı* məhəlləsində yaşayan bir qrup şamaxılılar Biləsuvar, Hasılıda və Lənkəranda məskunlaşmışlar. Bunlar Şirvan əyalətindən olduğu üçün *Şirvanlılar* və yaxud *Şamaxılılar* adı ilə tanınmışlar.

Şamaxılıların Hasılıdan Həməşərəyə köçməsinin başlıca səbəbi rusların yerli tacirlərlə gəlmə tacirlər arasına nifaq salması olmuşdur. 1915-16-cı illərdə şirvanlıların ağsaqqalı Məşədi Məhəmməd Zeynalov adlı bir tacir yerli mülkədar İnnokentiy Anikiyevdən hər hektarı bir onluq qızılla Cəlilabadın indiki torpaqlarını alır və Hasılıdan köçmüş yerlilərinə fərdi evlər tikmək üçün paylayır.

Məşədi Məhəmməd, Məşədi Süleyman, Məşədi Ağakəşi, Əbdüləhəd Tağıyev və başqaları yığıb məsləhətləşir, baş planı tərtib edirlər. 1916-cı ilin iyun ayından Astraxanbazar şəhərinin tikintisi başlanır və Həməşərəyə ikinci həyat bəxş edilir.

Millilər – Cəlilabad rayonunun ərazisində 1920-30-cu illərdə məskunlaşan bu ailələr, əsasən Qaradağ mahalının Arazboyu kəndlərindən köçüb gəlmişlər. Millilər bəzən də “Balağanlı” adı ilə çağırılırlar.

Milli ailəsi rayon ərazisində 1928-ci ildən təşkil olunmuş kolxozlarda, heyvandarlıq və taxılçılıqla məşğul olmuşlar. Müxtəlif tarixi hadisələrlə əlaqədar olaraq millilər Muğanın demək olar ki, bütün ərazilərində məskunlaşmışlar.

Qazan köşkü. Bu toponim üç kəndin əhatəsində (Ləkin, Musalı, Yeddibulaq), dağın tən ortasında yerləşir. Düşərgə olduqca mühüm strateji mövqedə salınmışdır. Buradan bütün ətraf ərazilər və dağın zirvəsindən sərhəd kəndləri, o cümlədən, Cənubi Azərbaycanın çox geniş yaşayış məntəqələrini seyr etmək mümkündür. Bu yer planlı şəkildə seçilmişdir. Qazan xanın bu yerdə düşərgə salmasının əsas səbəbi atəşpərəstlərə qarşı mübarizə aparmağı olmuşdur. Qazanqoşa dağı kimi ədəbiyyatlarda qeyd olunmuş bu ad ətraf kəndlər tərəfindən Qazan köşkü kimi şöhrətlənmişdir.

Qazan köşkündən cənub istiqamətdə sıx meşəlik ərazidə geniş sahəni əhatə edən böyük qəbristanlıq yerləşir. Maraqlıdır ki, hün-

dürlüyü 50 sm-dən 2,5 metrə qədər olan müxtəlif naxışlı və xüsusi formada yonulmuş məzar daşları indiyə qədər olduğu formada qalmaqdadır. Bu qəbristanlıqdan xeyli aralıda təxminən eramızın IV–VI əsrlərinə aid “Qarı məzarı” deyilən bir pir vardır. İndinin özündə də “Qarı məzarı” müqəddəs bir ziyarətgah kimi yerli sakinlər arasında məhşurdur. Pirin ətrafında daşlardan düzəldilmiş ev əşyaları, ibtidai kürələrdə hazırlanmış mis və tunc alətlər, adi gildən düzəldilmiş müxtəlif qablar və üzərində rəngarəng naxışlar, sümükdən yonulmuş bəzəkli düymələr tapılmışdır.

Bu faktlardan belə qənaətə gəlmək olur ki, Qazan xanın burada köşk salması buradakı yaşayışdan çox-çox sonra olmuşdur. Ancaq bu hansı Qazan xanın olması hələ də məlum deyil.

Komanlı – Məlum olduğu kimi, yaxın orta əsrlərin sonunda Cənub Şərqi Avropanın türkdilli xalqlarından biri də komanlar – rus salnamələrində qıpçaqlar olmuşdur. Bizim eranın I minilliyin ortalarında komanlar kimanların tərkibinə daxil olmuşlar. Bu vaxta qədər isə Qazaxıstanın qərb hissəsindəki komanlar X əsrin ortalarında Volqanı keçdilər və oradan da Qara dənizə doğru gəldilər.

Rus salnamələrində komanlar 1078-ci ildə xatırlanır. Müxtəlif tarixi hadisələrlə bağlı olaraq, onların bir hissəsi Azərbaycanın şimalına söxuldular. Gilom Rubruk (XII əsr) qeyd edir ki, Dərbənd yaxınlığında komanlar yaşayır. Yəqin ki, elə həmin vaxtlarda onlar Azərbaycana köçüblər və bunun nəticəsində də müasir *Kuman* (Lerik rayonu) və *Komanlı* (Cəlilabad rayonu) oykonimləri yaranmışdır.

Komanlı kəndinin hazırkı əhalisinin əsas tərkibi Cəfərli tirəsinə mənsubdurlar. Buna baxmayaraq, onlardan əmələ gəlmiş bir neçə ailə və nəsil yeni adla, tayfa və tirə kimi adlanırlar. Belə ki, hal-hazırda Komanlıda Kəlbə Əsgərli tirəsi kimi tanınan ailələr bütövlükdə cəfərilərə məxsusdur. Kəndin digər sakinləri isə Komanlıya köçməmişdən əvvəl yaşadıkları yurd yerlərinin və yaxud ailə başçılarının adı ilə müxtəlif tirələrə bölünürlər. Məs: *Soruslu*, *Rəhimli* (Cənubi Azərbaycanda bu tayfa adı ilə *Rəhimli* oykonimi mövcuddur – A. Ə.), *Dinili* və s .

Hasıllı – Dissertasiyada bu etnotoponim haqqında da söhbət açılmış, Hasıllı oykoniminin kökündə qədim Kaspi tayfasının adının

qorunub saxlandığı əsaslandırılmışdır. Q.Qeybullayev *Hasıllı* etnonimini əfşarların bir qolu hesab edərək toponimin kökünün **as** komponentindən ibarət olduğunu göstərir: as+el (asil); asil+lu (asil-lu, hasıllı)¹.

İsallu adlanan əfşarların bir hissəsi öz əksini Asullu toponimində tapıb. Müasir Cəlilabad şəhərinin qədim adı *Asullu-Asullubazar* olmuşdur. XIX əsrin ortalarında rusların yerləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Astraxanka, Astraxanbazar adlandırılmışdır. Bir sıra rayonlarda bu etnonim *asil* kimi tələffüz edilir. Asıllılar-Çobangöl kəndində məhəllə-kvartal; Asıllı-Zaqatala rayonu Muğanlı kəndində nəsil, tayfa və s.

Həmşərə şəhəri dağılından sonra *Hasıllı* şöhrətlənməyə başladı. Bu da təxminən XIV əsri əhatə edir. O zamandan etibarən Hasıllı ticarətə görə mərkəz şəhərlərindən birinə çevrilmişdir. Şəhər öz şöhrətini XX əsrin əvvəllərinə qədər qoruyub saxlayır. Hasıllı kəndi bütün Muğanın ticarət yollarının mərkəzində yerləşirdi. Burada Böyük Bazar, bir neçə dayaq məntəqələri, karvansaralar, şəriət məhkəməsi, divanxana var idi.

II fəslin 2-ci yarım fəsl isə antroponimlər əsasında yaranmış toponimlərə həsr edilmişdir. Bu kateqoriyadan olan toponimlərin ən böyük hissəsini antropoetnooykonimlər təşkil edir. Bunlar şəxs adlarına müvafiq formantlar əlavə olmaqla yaranır. Məsələn: *Xəlilli, Cəfərli, Nədirli (Nadirli), Qiyaslı, Şabanlı, Mirzəli, Rəcəbli, Yusifli, Mədətli, Əsədli, Astanlı, Bədirli, Babalı, Mənsimli, Sadatlı, Mikayılı, Alqasımlı (Əliqasımlı), Qarakazımlı, Bədirli, Məliqasımlı, Tomarxanlı, Musalı, Çünəxanlı* və s..

Alqasımlı antropooykonimi. Kəndin bünövrəsi 1720-1760-cı illər arasında qoyulub. *Əliqasım* adlı varlı bir şəxs kəndin “çörək” deyilən hissəsində yurd salıb. Əliqasımın törəmələri hazırda kənddə yaşayırlar. Sözsüz ki, bu ad etnonimləşmə yolu keçdikdən sonra oykonimin əsası qoyulmuşdur. Çünki çox hallarda sələflərin adı unudulmamaqdan ötrü və ya başqa səbəblərə görə xələflərə verilir. Tədqiqatlar zamanı aydın olur ki, sözün başlanğıc forması “Al” deyil, “Əli” olmuşdur. Bu da ikinci komponentin təsirinin nəticəsi-

¹ Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 1986, с. 152.

dir. Sonralar kəndə üç qardaşdan (Baba xan, Bədir xan, Aydın. Bunların da adlarından sonralar eyniadlı etnonim və oykonim törəmişdir: Bədirli, Babaxanlı və Aydınli) biri – Aydın gələrək Alqasımdan yurd salmaq üçün torpaq almışdır. Aydından üç oğlan olmuşdur: Əkbər, Əsgər, Abo. Əsgər bir müddət kəndin kəndxudası olmuşdur. Ona görə də kənd hazırda iki hissədən ibarətdir. Kəndi iki hissəyə bölən yolun bir tərəfi *Alqasımlı*, digər tərəfi isə Əsgərli adlanır.

Kənddə bir çox tayfalar məskunlaşmışdır. 1780-cı ildə *Astanalı* tayfası, daha sonra *Xanadanlı* (Xanədanlı) tayfaları gəlmişdir. Bunlardan başqa kənddə *Əsgərخانلی*, *Bayramlı*, *Alcəfərli*, *Əbilli*, *Paşalı*, *Dinili*, *Dəlilər*, *İmanalı* (İmanalı Yardımlının Dağ üzü kəndindən gələnlərdəndir), *Mirzəhəsənli* (1941-ci ildə gəlib), *Heydərlı* (1944-cü ildə gəlib), *Aydınlı* tayfaları yaşamaqdadır.

Gülməmmədli antropooykonimi. Oykonimin kökündə şəxs adı olan *Gülməmməd* durur. Araşdırmalar zamanı məlum olur ki, *Gülməmməd* kəndin sahibi olan *Qasımlı* tayfasının gözetçisi olmuşdur. Sonradan kənd Gülməmmədin adını daşıyaraq *Gülməmmədli* oykoniminə çevrilmişdir. Burada *-li* antroponimlərə qoşularaq mənsubluq əlaməti yaradan şəkilçi rolunu oynamışdır.

Kənddə hazırda digər tayfalar da yaşayır: *Əbilli* (Alqasımlıdan gəlmədir), *İnək sağanlı* (Məşədilər kəndindən köçmədir), *Əmirxanlı* (Cənubi Azərbaycandan gəlmədir), *Abashlı* (Mikayılıdan gəlmədir) və s.

Kənddə *Dost yeri*, *Nərgiz təpə*, *Torağayı təpəsi*, *İncəçay*, *Qoşa bulaq*, *Korabulaq*, *Quru dərə*, *Əvəliyli dərə*, *Böyükxan dirsəyi* adlanan yer adları mövcuddur.

Cəfərخانlı antropooykonimi. Bu antropooykonimin adı kəndin ərazisində ilk məskən salmış *Cəfər xanın* adı ilə bağlıdır. Kəndin əsası təxminən XVIII əsrdə qoyulmuşdur. Kənddə yaşayan bütün insanlar kəndin banisi *Cəfər xanın* övladları hesab olunurlar.

Cəfərخانlı kəndi qan qohumluğu ilə bağlı olan insanlardan təşkil olaunduğu üçün bu kənddə heç vaxt başqa tayfalar mövcud olmamışdır. Sadəcə kənddə olan tayfa adları Cəfər xanın övladlarının və nəvələrinin adı ilə bağlıdır: *Heydərlı*, *Paşalı*, *Hacımansurlu*, *İsmayılı*, *Əhmədli* və s.

Kəndin banisi Cəfər xan bu əraziyə Yardımlı rayonunun Telavar (Televar Tele tayfası ilə bağlı etnooykonimdir – A.Ə.) kəndindən

gəlmişdir. Kənddə Laçın təpəsi adlanan tarixi təpələr mövcuddur. Son zamanlarda burada iki min il bundan əvvələ aid məzar və bəzi əşyalar tapılmışdır. İncə çayın da müəyən hissəsi bu kəndin ərazisinə düşür. Çayın axdığı yer *şam* adlanır. Çay Taxta adlanan ərazini hər tərəfdən əhatə edir. Adı çəkilən ərazinin ətrafı düzənlikdir, mərkəz hissəsi isə müəyyən hündürlüyə malikdir. Kəndin əkin sahəsi camaat arasında Hamar, Güdəqıraq və Dərə adlanan ərazilərdə yerləşir.

II fəslin 3-cü yarım fəsl hidronimlər əsasında yaranmış toponimlərdən bəhs edir. Rayon ərazisindəki hidrooykonimlərin hidronimik status qazanmasında, əsasən, türk mənşəli coğrafi hidronomen olan “bulaq” komponenti əsas rol oynamışdır (“Bulaq” sözünü bəzən türk-moңqol paralel sözləri sırasına daxil edirlər). Bu hidrooykonimlərin birinci tərəfində etnonim, ölçü, keyfiyyət və say mənalı leksemlər durmuşdur. Məs: *Oğrubulaq//Oğurbulaq, Kövüzbulaq, Ağbulaq, Yeddibulaq* və hidrohidronim olan Suluçəşmə hidronimlərini göstərmək olar. Rayon ərazisində su mənbələri – *çaylar, bulaqlar, kəhrizlər, axmazlar* və s. çox olduğu üçün onun hidronimik sistemi də rəngarəngdir.

II fəslin 4-cü yarım fəsl fitonimlər əsasında yaranan toponimlərin təhlilinə yönəlmişdir. Respublikamızın başqa ərazilərində olduğu kimi, Cəlilabad rayonunun ərazisində də fitonimlə bağlı çoxlu sayda oykonim və obyekt adları mövcuddur: Məs: *Darılıq, Maşlıq, Çinar, Vənlik, Badamağac* (Dağ və aran Badamağacı var – A.Ə.), *Qarğılı, Qamışlıgöl* (fitohidrooykonim), *Qarağac* (Qaraağac), *Ağusəm* (Ağu zəmi kimi də başa düşülür, amma çox güman ki, “**Ağu səmum, acı külək**” mənasında olduğu ehtimal olunur. Bunu kəndin coğrafi şəraiti və s. oykonimləri söyləməyə imkan verir – A.Ə.), *Saclıq, Əzgilik, Velli dağ, Almalıq, Fındıqlıq, Güllük, Qaratikanlıq, Sumaqlı təpə, Yoncalı təpə, Biyanlıq, Qamışlı kümələri* (komaları), *İldırım vuran palıd, Broslu göl, Palıd bağı, Zəmilər* (Axtaxana kəndi), *Biyanlı təpə* (İnilli kəndi), *Çinarlar, Çinartala* (Çinar kəndi), *Darı yeri, Xırdalıq* (Darlıq kəndi) və s. fitonimik obyektləri göstərmək olar. **II fəslin 5-ci yarım fəsl** **zoonimlər** (*Dələli, Eşşəkçi, Eşşəkquduran*), **6-cı yarım fəsl** isə **oronimlər** (*Qaradağlı, Cəngan, Alaşar, Burovar//Brovar, Qazanqoşa, Xənəgə//Xənəgah, Üçtə-*

pə, Ərtel, Ozantəpə Şorakət, Canqi, Göytəpə, Ağdaş, Şiləvangəh, Zopun) əsasında yaranan toponimlərdən bəhs edir.

Aparılan tədqiqatdan aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

1. Cəlilabad paleotoponimlərinin əksəriyyəti başqa dilli mənbələrdə öz əksini tapmış və onların böyük əksəriyyəti yazıya alınan zaman müəyyən təhriflərə məruz qalmışdır. Eyni zamanda, toponimlərdə Cəlilabad şivəsinin təsiri də aydın müşahidə edilir. Ərazidəki toponimlərin əksəriyyəti incələşmə hadisəsinə məruz qalmışdır.

2. Mənbələrdə və xəritələrdə əks olunan Cəlilabad toponimlərinin fonetik tərkibinin araşdırılması zamanı istər makro, istərsə də, mikro adların variantlı formada yazıldığı aydın olur.

3. Cəlilabad rayon ərazisindəki toponimlərin mühüm qismini etnonimlər təşkil edir. Bu ərazidəki etnonimlər müxtəlif dövrləri əks etdirir. Burada bizim eradan əvvəl, eramızın birinci və ikinci minilliklərində yaranmış etnonimlər vardır. Bunların əksəriyyəti türk mənşəli etnonimlərdir.

4. Rayon ərazisində qeydə alınmış yer adlarının digər bir qismini də antropooykonimlər, hidrooykonimlər, fitooykonimlər, zoooykonimlər və orooykonimlər təşkil edir.

5. Cəlilabad rayonu ərazisində təsadüf edilən yer adları leksik, morfoloji və sintatik üsullarla yaranmışdır.

6. Cəlilabad toponimlərinin istər areal, istərsə də linqvistik baxımından öyrənilməsi zamanı onların Cənubi Azərbaycanda olan eyniadlı topoobyektlərlə qarşılıqlı şəkildə araşdırılması daha məqsəddəuyğun olardı. Bu cür yanaşma bəzi qədim fonetik üsürlərin üzə çıxarılmasına və dildə gedən daxili proseslərin tarixilik baxımından araşdırılmasına imkan yarada bilər.

Mövzu ilə əlaqədar aşağıdakı məqalələr çap olunmuşdur:

1. "Cəlilabad rayon toponimlərinin leksik və qrammatik xüsusiyyətləri", Mədəniyyət dünyası VII buraxılış Bakı-2003, s. 346-348

2. "Cəlilabad rayonunda antroponimlə bağlı olan oykonimlər" Elmi axtarışlar. IX toplu, Bakı-2003, 81-86

3. "Cəlilabad rayonunda hidronimlə bağlı olan oykonimlər" Elmi axtarışlar X. Bakı-2004, s. 278-282

4. "Cəlilabad rayonunda etnonimlərdən törənən toponimlərin leksik-semantik xüsusiyyətləri" Dilçilik məsələləri. 2(3), Bakı-

2005, s. 130-133

5. “Həməşərə toponimi və bəzi etnoslar haqqında” Tədqiqlər – 3, Bakı-2006, s. 306-310

6. “Cəlilabad rayon oykonimlərinin fonetik xüsusiyyətləri” Tədqiqlər 4. Bakı-2006, s. 314-320

7. “Göytərə oroykonimi haqqında” Tədqiqlər 3. Bakı-2007, s. 321-328

8. «Kaynaklara ve Haritalara Yansıyan Celilabad'daki Yer İsimlerinin Ses Terkibi» Aylık Avrasiya Edebiyat Dergisi, Ankara-2009, Kardeş kalemler sayı 35, Kasım, s. 66-70

9. Azərbaycan Cumhuriyyəti Celilabad bölgəsindəki toponimlərin linqvistik açıqlaması / «Türk əlemi: tarix jəne kazırqi zaman», Xalıkaralılık Turktanı simpoziumu makalalar jınağı, Kazakstan Respublikası L.N.Qumilev adındağı Euraziə Ultık Universiteti, Astana 2011, s. 56 - 58

10. Фонетический состав Джалилабадских топонимов, отраженных в исторических и картах. Вестник Казахский Национальный Педагогический Университет имени Абая, Серия «Филологические науки», № 3(41), 2012 ст. 10-13

11. Sadə quruluşlu toponimlərin linqvistik təhlili və areal toponimlər. “Filologiya məsələləri”. Bakı: Elm və təhsil, 2012, № 5, s. 207-213.

**Linguistic analysis of place
names in Jalilabad district**

Summary

The thesis deals with the system of onomastic units in Jalilabad district, one of Azerbaijan`s ancient culture centers. The thesis can be considered a first systematic scientific study of place names in Jalilabad district.

It consists of introduction, two chapters, summary, references list and a vocabulary of place names in Jalilabad district.

The first chapter is called “Phonetic, structural-grammatical peculiarities and areals of toponyms of Jalilabad district”. The first part of the chapter features an analysis of phonetic composition of place names in Jalilabad dialect of Azerbaijani language. The second part deals with phonetic composition of Jalilabad place names in historical sources and maps. The third part provides an insight into structural and grammatical features and areas of place names in Jalilabad district.

The second chapter is called “Lexical and semantic features of places names in Jalilabad district in terms of onomastic types”. The first part of the chapter deals with place names, which were created on the basis of ethnonyms. Other parts of the chapter highlight anthroponyms, hydrotoponyms, phitotoponyms, zootoponyms and orotoponyms existing in the district.

The scientific conclusions reached in the course of the research are generalized in the summary section.

The vocabulary of place names in Jalilabad district is attached to the thesis.

А.А.Ахмедов

**Лингвистический анализ топонимов
Джалилабадского района**

Резюме

Диссертация посвящена системе ономастических единиц Джалилабадского района, который является одним из древних культурных центров Азербайджана. Работа может считаться первым системным научным исследованием в области топонимов Джалилабадского района. Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения, библиографии и словаря топонимов Джалилабадского района.

Первая глава диссертации называется «Фонетические, структурно-грамматические особенности и ареалы топонимов Джалилабадского района». В первом разделе этой главы проводится анализ фонетического состава топонимов в Джалилабадском диалекте Азербайджанского языка. Второй раздел посвящен фонетическому составу Джалилабадских топонимов в исторических источниках и картах. В третьем разделе повествуется о структурно-грамматических особенностях и ареалах топонимов Джалилабадского района.

Вторая глава называется «Лексико-семантические особенности топонимов Джалилабадского района согласно ономастическим типам». Первый раздел этой главы посвящен топонимам, созданным на основе этнонимов. В остальных разделах рассказывается об антропонимах, гидротопонимах, фитотопонимах, зоотопонимах и оротопонимах существующих на территории района.

Научные умозаключения, сделанные в ходе исследования, обобщены в заключении.

Словарь топонимов Джалилабадского района приложен к работе.

**АЗЕРБАЙДЖАНСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ
НАУК ИНСТИТУТ ЯЗЫКОЗНАНИЯ им. НАСИМИ**

На правах рукописи

АКИФ АЛИ оглу АХМЕДОВ

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ТОПОНИМОВ
ДЖАЛИЛАБАДА**

5706.01 – Азербайджанский язык

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологическим наукам

БАКУ – 2013